

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.18>

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ЗМІСТ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЗАСТОСУВАННЯ

Замрига А.В.,
*кандидат економічних наук,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-8919-6633
e-mail: artur.zamryha@kneu.edu.ua*

Замрига А.В. Принципи міжнародного гуманітарного права: зміст, еволюція та сучасні виклики застосування.

Стаття містить характеристику основних принципів міжнародного гуманітарного права, які являють собою нормативну основу регулювання поведінки сторін у збройних конфліктах. Окрема увага приділена питанню історичної еволюції даних принципів. У статті також наявний аналіз взаємозв'язку вказаних принципів із розвитком міжнародного права прав людини та практикою міжнародних судових інституцій і їх впливом на формування сучасних гуманітарних стандартів.

Охарактеризовано також сучасні виклики їх реалізації в умовах трансформації характеру збройних конфліктів. Обґрунтовано, що дотримання принципів міжнародного гуманітарного права залишається ключовим чинником легітимності дій сторін конфлікту та показником рівня гуманізації міжнародних відносин.

Особливу увагу у статті приділено взаємозв'язку між принципами міжнародного гуманітарного права та нормами міжнародного права прав людини. Зазначений взаємозв'язок забезпечує узгоджене тлумачення обов'язків держав і недержавних учасників конфліктів.

У статті також охарактеризовано сучасні виклики застосування принципів міжнародного гуманітарного права у контексті трансформації збройних конфліктів. Проаналізовано також проблеми реалізації даних принципів у практиці їх застосування.

Зроблено акцент на тому, що принципи міжнародного гуманітарного права зберігають на сучасному етапі універсальне і першочергове значення, а їх неухильне дотримання є необхідною умовою забезпечення легітимності дій сторін конфлікту, запобігання надмірним стражданням цивільного населення та гуманізації збройних дій.

У статті наголошено на важливості посилення механізмів імплементації зазначених принципів у національне законодавство України, особливо в умовах триваючої збройної агресії РФ на території нашої держави, триваючою дією правового режиму воєнного стану, а також на потребі удосконалення міжнародного контролю за їх дотриманням, оновленні механізмів імплементації зазначених принципів на національному рівні та посиленні міжнародного контролю за їх дотриманням. Зазначені питання є вкрай актуальними для нашого сьогодення.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, принципи міжнародного гуманітарного права, застосування, збройний конфлікт, імплементація.

Zamryga A.V. Principles of international humanitarian law: content, evolution and modern challenges of application.

The article contains a description of the basic principles of international humanitarian law, which constitute the normative basis for regulating the behavior of parties in armed conflicts. Special attention is paid to the issue of the historical evolution of these principles. The article also contains an analysis of the relationship between these principles and the development of international human rights law

and the practice of international judicial institutions and their influence on the formation of modern humanitarian standards.

The article also describes the current challenges of their implementation in the context of the transformation of the nature of armed conflicts. It is substantiated that compliance with the principles of international humanitarian law remains a key factor in the legitimacy of the actions of the parties to the conflict and an indicator of the level of humanization of international relations.

The article pays special attention to the relationship between the principles of international humanitarian law and the norms of international human rights law. This relationship ensures a consistent interpretation of the obligations of states and non-state participants in conflicts.

The article also describes the current challenges of applying the principles of international humanitarian law in the context of the transformation of armed conflicts. The problems of implementing these principles in practice are also analyzed.

The emphasis is placed on the fact that the principles of international humanitarian law retain universal and primary importance at the present stage, and their strict adherence is a necessary condition for ensuring the legitimacy of the actions of the parties to the conflict, preventing excessive suffering of the civilian population and humanizing armed actions.

The article emphasizes the importance of strengthening the mechanisms for implementing these principles in the national legislation of Ukraine, especially in the context of the ongoing armed aggression of the Russian Federation on the territory of our state, the ongoing operation of the legal regime of martial law, as well as the need to improve international control over their observance, update the mechanisms for implementing these principles at the national level and strengthen international control over their observance. These issues are extremely relevant for our present.

Key words: international humanitarian law, principles of international humanitarian law, application, armed conflict, implementation.

Постановка проблеми. У сучасному світі міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) беззаперечно залишається одним із ключових елементів міжнародно-правового порядку, важливість якого полягає у тому, що на своїй меті воно має обмеження наслідків збройних конфліктів, захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях, а також регламентацію засобів і методів ведення війни. Водночас, незважаючи на наявність договірної та звичасвої бази, що формує нормативне підґрунтя МГП, сучасна практика його застосування демонструє наявність численних проблем та прогалин як теоретичного, так і тлумачного та практико-правового характеру. Вказані проблеми зумовлені як трансформацією природи сучасних збройних конфліктів, так і появою нових «акторів», які не завжди визнають або дотримуються загальновизнаних принципів права збройних конфліктів.

Разом з тим, у науковій літературі досі не досягнуто єдності поглядів щодо обсягу, співвідношення та змісту принципів МГП, їхньої систематизації та їх ролі у сучасному міжнародному правопорядку. Частина науковців розглядає принципи виключно крізь призму норм Женевських конвенцій і Додаткових протоколів, інші ж – у більш ширшому контексті міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права. Така відсутність усталеного підходу призводить до розмитості меж між принципами, нормами і звичаями, що створює ризик неоднозначного їх застосування у правозастосовній практиці, зокрема в умовах сучасних гібридних міжнародних збройних конфліктів.

Варто наголосити, що на тлі збройної агресії російської федерації проти України особливої актуальності набуває потреба у переосмисленні сутності таких базових принципів МГП як гуманність, військова необхідність, пропорційність, розрізнення, обмеження засобів і методів ведення війни. Їх ефективна імплементація вимагає чіткого теоретичного осмислення їх змісту та меж застосування в нових формах збройних протистоянь, зокрема за умов використання високотехнологічних засобів ураження, інформаційних операцій та участі недержавних збройних формувань. У зв'язку з цим постає наукова проблема визначення еволюції принципів МГП, встановлення їх сучасного змісту та виявлення викликів, що перешкоджають їх повноцінній реалізації на практиці.

Також у сучасному міжнародному праві відсутня нормативно визначена система принципів міжнародного гуманітарного права, що підкреслює актуальність досліджуваної теми.

Метою дослідження є аналіз та з'ясування особливостей принципів МГП, з'ясування їх змісту, історичної еволюції та значення у сучасних умовах трансформації характеру збройних кон-

фліктів, а також виявлення актуальних проблем і викликів, що виникають під час практичного застосування цих принципів державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженнями сутності принципів міжнародного гуманітарного права, а також і загалом проблематики міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів займалися багато науковців, а саме: Ласіка Д., Хоффман Ф., Базов В.П., Стратонов В.М., Усманов Ю.І., Чалапко В.В., Паніфілов О.Ю. та ін.

Проте, незважаючи на наявність досліджень з питань з'ясування сутності та особливостей принципів МГП, в українській науці майже відсутній їх системний аналіз. Варто наголосити, що відсутність зазначених праць обмежує можливості адаптації перевірених міжнародних практик до національних умов і потребує нагального подальшого наукового вивчення, а також розробки відповідних рекомендацій, що також лише підтверджує актуальність теми даної статті.

Виклад основного матеріалу. Вважаю, що дослідження сутності принципів МГП варто розпочати зі згадки про те, а що ж собою загалом являють принципи права.

Ще з давнини принцип розглядали як вираження необхідності чи закону явищ. У логічному змісті принцип є центральним поняттям, основою системи, що являє узагальнення і поширення якого-небудь положення на всі явища тієї сфери, з якої такий принцип абстрагований.

Загальновизнано, що принципи права – це його основні начала, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають найважливіші положення права [1, с. 61]. Варто зауважити про таку ознаку принципів права як їх властивість абстрактного та універсального засвоєння соціальної дійсності, що в подальшому як наслідок має їх особливу роль у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, нормотворчої діяльності. Можна сказати, що принципи права виконують роль своєрідних орієнтирів, за якими оцінюється правомірність дій учасників правових відносин, формуються правосвідомість і правова культура суспільства. Вони забезпечують внутрішню єдність правової системи, слугують її основою та відображають певний етап історичного розвитку суспільних відносин. Виникнення правових принципів зумовлене наявністю відповідних соціально-правових передумов і є результатом осмислення закономірностей суспільного розвитку через призму наукового та практичного досвіду.

Варто зазначити про наявність у системі МГП ряду принципів цієї галузі, виникнення, формування та зміст яких визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють. Важливою рисою, що відрізняє принципи міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права, є їхній зміст і сфера застосування. Якщо загальні принципи міжнародного права формують засади мирного співіснування держав та регулюють відносини у період миру, то принципи міжнародного гуманітарного права спрямовані на врегулювання поведінки сторін під час збройних конфліктів. Вони встановлюють норми, покликані обмежити наслідки воєнних дій, визначаючи права, обов'язки та межі допустимої поведінки учасників збройного протистояння.

Разом з тим, у науці міжнародного права немає єдиної концепції про принципи МГП, а у науковців та юристів також немає єдності щодо поняття, класифікації, формулювання вказаних принципів.

До прикладу, Шиндлер і Томан виділяють принцип розмежування збройних сил і цивільного населення, що обмежує коло осіб, що безпосередньо беруть участь у бойових діях, проти яких можуть бути застосовані акти збройного насильства [2, р. XXX].

Натомість Л.Д. Тимченко виділяє як принципи права збройних конфліктів поряд з основними принципами міжнародного права наступні галузеві принципи: гуманність; обмеження засобів і методів ведення війни; захист прав учасників збройних конфліктів і цивільного населення; повага нейтралітету [3, с. 480].

А.І. Дмитрієв та В.І. Муравйов, виходячи з того, що міжнародне гуманітарне право регулює відносини з приводу захисту прав людини не тільки у військовий, але і мирний час, виділяють кілька груп галузевих принципів:

- необхідність і гуманність;
- принципи «права Гааги» і «права Женеви»;
- обмежень стосовно учасників бойових дій, об'єктів бойових дій і засобів бойових дій;
- принципи ставлення до жертв збройних конфліктів;
- принципи захисту прав людини в період збройних конфліктів і в мирний час;
- принципи, властиві правам людини [4, с. 356, 376–386, 618–627].

Цікаво, що у консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі про правомірність погрози або застосування ядерної зброї згадуються такі принципи: гуманності (людяності); заборони заподіяння зайвих страждань комбатантам і відповідно застосування зброї, що заподіює такі страждання; захист мирного населення і цивільних об'єктів; відмінності між комбатантами і некомбатантами; заборона нападу на мирне населення і застосування невідбіркової зброї.

Відомо, що основу міжнародного гуманітарного права складають чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 1949 року та Додаткові протоколи до цих конвенцій, а також інші нормативно-правові акти, міжнародні багатосторонні угоди підписані державами-учасниками. Зі змісту вищевказаних документів вбачається ряд базових принципів, які забезпечують системну єдність норм міжнародного гуманітарного права. Вказані принципи лаконічно та зрозуміло пояснюють сутність МГП:

- Принцип заборони нападу невідбіркового характеру, суть якого полягає у тому, що це заборона нападів, які не спрямовані на конкретну військову ціль, або влучають без розрізнення у військові цілі та цивільних осіб чи цивільні об'єкти.

- Принцип розрізнення, суть якого полягає у тому, що сторони збройного конфлікту завжди повинні розрізняти цивільних осіб та комбатантів, а також цивільні та військові об'єкти. Напади спрямовані на цивільних осіб або об'єкти заборонені.

- Принцип пропорційності при нападі, суть якого полягає у тому, що забороняються напади, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати.

- Принцип вжиття запобіжних заходів під час здійснення нападу, суть якого полягає у тому, що слід вжити всіх практично можливих заходів, щоб уникнути випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб та пошкодження цивільних об'єктів або принаймні звести такі випадки до мінімуму.

- Принцип вжиття запобіжних заходів щодо наслідків нападу, суть якого полягає у тому, що сторони конфлікту повинні вжити всіх практично можливих запобіжних заходів для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, уникати розміщення військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів, або перемістити цивільних осіб та цивільні об'єкти.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин реалізація принципів МГП стикається з рядом системних викликів, пов'язаних як із трансформацією характеру збройних конфліктів, так і з еволюцією засобів і методів ведення війни. Традиційні норми МГП, що формувалися в умовах класичних міждержавних воєн, дедалі частіше виявляються недостатньо адаптованими до реалій гібридних, асиметричних і внутрішньодержавних збройних конфліктів, у яких межа між комбатантами і цивільним населенням стає розмитою.

Одним із ключових викликів є зростання ролі недержавних «акторів» – збройних угруповань, приватних військових компаній, терористичних організацій, які не визнають жодних норм та обов'язків, передбачених міжнародним гуманітарним правом. Така ситуація ускладнює забезпечення принципів розрізнення, пропорційності та гуманності, оскільки правовий статус учасників конфлікту не завжди є чітко визначеним.

Не менш актуальною проблемою є використання новітніх технологій у збройних діях, зокрема безпілотних літальних апаратів, кіберзброї, систем штучного інтелекту у військових цілях. Застосування таких технологій створює нові правові дилеми щодо відповідальності за порушення МГП, адже встановлення суб'єкта, який безпосередньо здійснив атаку, стає технічно складним або навіть неможливим. У цьому контексті постає питання оновлення тлумачення базових принципів, зокрема пропорційності та військової необхідності, у світлі нових реалій збройних конфліктів ХХІ століття.

Важливим викликом є також систематичне порушення норм МГП з боку держав-агресорів, що підриває авторитет міжнародного права загалом. Прикладом є агресія російської федерації проти України, під час якої зафіксовано численні порушення Женевських конвенцій, у тому числі напади на цивільні об'єкти, застосування заборонених видів озброєнь, насильство щодо військовополонених, цивільних людей. Такі дії демонструють кризу механізмів міжнародного контролю за дотриманням МГП і свідчать про необхідність посилення системи відповідальності за воєнні злочини.

Серед інших викликів варто назвати недостатній рівень імплементації норм МГП у національні правові системи, зокрема відсутність ефективних механізмів притягнення до відповідальності

осіб, винних у порушенні гуманітарних норм. У багатьох державах досі бракує спеціального законодавства, яке б чітко визначало порядок застосування принципів МГП у внутрішньому правопорядку, а також належної підготовки військовослужбовців і державних службовців щодо їх дотримання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження варто зазначити, що принципи міжнародного гуманітарного права становлять основу сучасної системи правового регулювання збройних конфліктів, визначаючи межі допустимої поведінки сторін, спрямовані на обмеження наслідків війни та захист осіб, які не беруть участі у бойових діях. Їхня сутність полягає у забезпеченні балансу між військовою необхідністю і вимогами гуманності, що надає міжнародному гуманітарному праву універсального характеру та підкреслює його гуманістичну природу.

Сучасні виклики застосування принципів міжнародного гуманітарного права охоплюють як нормативний, так і інституційно-практичний рівні. Вони вимагають не лише оновлення міжнародно-правових механізмів контролю, але й переосмислення самих принципів у контексті змінених форм і засобів ведення війни. Підвищення ефективності МГП можливе лише за умови поєднання універсального характеру його принципів із гнучким підходом до їх застосування в нових умовах, а також за умови реального забезпечення невідворотності відповідальності за їх порушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи законодавства України: ч. 1. / Дзейко Ж.О., Нечипоренко О.Ю., Пониматченко Ю.А. та ін. Вінниця: Нова книга, 2001. 608 с.
2. The laws of armed conflicts: a collection of conventions, resolutions and other documents. / Edited by Dietrich Schnidler and Jiri Toman, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht. Henry Dunant institute, Geneva, 1988. XXXIX + 1033 pp.
3. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: підручник. Харків: Консум, Університет внутрішніх справ, 1999. 528 с.
4. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: навчальний посібник / Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.
5. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. Київ: МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <http://surl.li/ejbpc> (дата звернення: 13.10.2025).
6. Денисенко С.І. Актуальні проблеми міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. No 3. С. 182–184. URL: http://lsei.org.ua/3_2016/55.pdf (дата звернення: 13.10.2025).
7. Пилипенко В.П. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Випуск 3. С. 317–323. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.52>.